

Anja Nikolić-Hoyt
Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

IZ POVIJESTI VIŠEJEZIČNIH TEZAURUSA

Višejezični tematski organizirani tezaursi proizašli su iz pedagoško-leksikografske tradicije *vocabularia* (i renesansne *vulgaria*) koja, oživljavajući iskustvo mezopotamskih pisarskih škola, datira u srednji vijek, kada su mladi svećenici, polaznici katoličkih škola diljem Zapadne Europe, učili čitati i pisati na latinskom iz najčešće dvojezičnih (s latinskim u prvom stupcu), tematski ustrojenih popisa riječi ili *vocabula*. Dok su prvi vokabulariji bili relativno nesređeni i fragmentarni, težnja k sastavljanju što sustavnijih klasifikacija sve obuhvatnijeg raspona međusobno povezanih tema s vremenom se pretvorila u dominantnu praksu koja je proizvela i prve (proto)tezaursne priručnike.

Premda se povijest leksikografije često poistovjećuje s proučavanjem nastanka i razvoja abecedno ustrojenih leksikografskih djela, tradicija u kojoj su nastajali tematski organizirani leksikografski proizvodi, premda slabije istražena, zapravo je starija i opsežnija.¹ Naime, počevši od kasne antike do danas možemo pratiti, iako neujednačen, neprekinut niz tematski ustrojenih vokabularija, tezaursa ili tematskih rječnika, međusobno usporedive strukture².

¹ Premda i neeuropske leksikografske odnosno tezaursne tradicije (osobito arapsko-islamska i kineska) obiluju zanimljivim primjerima tematskih ustrojstava, u ovom se radu bavimo poglavito europskom leksikografijom.

² Uzimajući u obzir svu raznolikost tematski ustrojenih leksikografskih djela može reći da, usprkos znatnim razlikama, među njima postoje jasno uočljive sličnosti, koje se u prvom redu odnose na osnovni princip usustavljanja (leksičke) građe. Naime, u tematski organiziranim leksikografskim proizvodima znanje jezika *i/ili* svijeta raspoređeno je, prema načelu konceptualnog/tematskog grupiranja, u niz makronatuknica-konceptata odnosno semantičkih polja, koja se dalje razlažu na različito organizirane mikrokoncepte-natuknice. Za razliku od mladih, razvijenijih i izgrađenijih žanrova tematske leksikografije, poglavito tezaursa, makrostrukturna i mikrostrukturna organizacija velike većine starijih vokabularija bila je razmjerno jednostavna. Komplexnost mikrostrukture *i/ili* makrostrukture vezana je također uz razliku između

Međutim, tematska leksikografija nije samo klasično-europskog postanja. Štoviše, prvi pravi dokazi o tematskome ustrojavanju leksika vezani su uz leksikografsku djelatnost pisarskih škola u drevnoj Mezopotamiji, otprilike 2500 godina pr. n. e. Iz toga vremena, naime, potječu najstariji dvojezični sumersko-akadski rječnici čija je građa bila podijeljena u više tematskih cjelina. S druge pak strane, djela sastavljena po abecednom principu pojavljivala su se do pojave tiska samo sporadično, a tek nakon izuma tiska, te osobito nakon 1600. godine, abecedna leksikografija prerasta u dominantnu tradiciju.

U osnovi svakog tematski organizirana leksikografskog proizvoda nalazimo određen klasifikacijski obrazac, svijet riječi koji korespondira s iskustvom svijeta izvan jezika i koji, prema mišljenju samih sastavljača, funkcionira kao njegov surogat. Budući da, prema tome, uvijek na neki način odražava specifičnosti određenog sociokulturnog odnosno ideološkog konteksta te predstavlja kulturno-povijesno svjedočanstvo vremena u kojem je nastao, svaki takav proizvod treba promatrati kao tekst podložan hermeneutičkoj interpretaciji. Među različitim primjerima instrumentalizacije tematski ustrojenih popisa riječi (religijsko-filozofski konstrukti, enciklopedijska nastojanja, didaktička pomagala, priručnici za trgovce, a danas pomoć pri sastavljanju i rješavanju zagonetki) mogu se načelno prepoznati dvije međusobno povezane potrebe: potreba za obrazovanjem, koja je bila usmjerena praktično-odgojnim rješenjima u obliku tematski ustrojenih popisa riječi, namijenjenih podučavanju primarno stranih jezika (*pedagoško-leksikografska tradicija*) i potreba za ovladavanjem beskonačnom raznolikošću univerzuma, koja je rezultirala nizom univerzalno koncipiranih klasifikacija (*retoričko-filozofska tradicija*), i koja pripada uglavnom jednojezičnoj tematskoj leksikografiji. Višejezični tematski organizirani tezaursi, kao jedan od paradigmatičkih primjera tematske leksikografije, proizašli su iz pedagoško-leksikografske tradicije *vocabularia* (i renesansne *vulgaria*), koja, oživljavajući iskustvo mezopotamskih pisarskih škola, datira u srednji vijek.³ U nastavku ovog rada nastojat ćemo ukratko prikazati povijest te tradicije, svodeći svoj prikaz na u osnovi globalan opis nekolicine stranih i domaćih primjera.

Kad je akadski ili asirsko-babilonski jezik kao jezik uzurpatora sumerske civilizacije istisnuo najstariji poznati (za)pisani jezik iz četvrtog tisućljeća pr. n. e., sumerski, od njega je preuzeo klinasto pismo, ali i institucije obrazovanja

jednojezične, s jedne, i dvojezične odnosno višejezične tematske leksikografije, s druge strane. Tradicija *vocabularia* pripada u cijelosti dvojezičnoj i višejezičnoj tematskoj leksikografiji.

³ Kao što smo već spomenuli, i prije srednjeg vijeka, kad se javljaju višejezični tematski organizirani popisi riječi ili *vocabula*, nalazimo primjere tematskog usustavljanja jezika i svijeta. Riječ je, prije svega, o različitim kompilacijama enciklopedijskog karaktera, to jest o pokušajima sastavljanja sintetičkih prikaza prirode i svijeta općenito, koji potječu još iz antičkog doba.

koje su bile i ostale na sumerskom. Naime, premda je nestao u svojstvu vernakulara, dakle živog razgovornog jezika, sumerski je još stoljećima egzistirao kao književni i obredni jezik, jezik administracije i društvenog prestiža, slično kao latinski u srednjem i novom vijeku. Shodno tome, u tamošnjim su se školama, između ostalog, sastavljali prvi dvojezični rječnici namijenjeni opismenjavanju mladih Akadana. Bili su to dvostupačni popisi riječi (sa sumerskim u prvom i akadskim u drugom stupcu), to jest specijaliziranog vokabulara dvaju jezika, podijeljeni prema određenim tematskim područjima kao što su nazivi za životinje, biljke, pravni nazivi i drugo⁴. Znakovi kojima su se služili mezopotamski pisari nisu, za razliku od brojeva ili kasnijeg alfabeta, imali stalan poredak, već su bili razvrstani u grupe posredstvom izvorne slikovne asocijacije znaka s označenim fenomenom. Bez obzira na to što je mimetički karakter tih znakova postupno slabio, oni su i dalje u izvjesnoj mjeri zadržavali imitativnu vezu s izvanjezičnom stvarnošću: znakovi za životinje zadržali su, premda stiliziranu, sličnost sa životinjskim likovima, znakovi za bilje nalikovali su biljkama, znakovi za ljude i mjesta čuvali su određenu vezu s ljudskom figurom ili izgledom nekog mjesta, i slično. Prema tome, mladi pisari drevnog Akada učili su pisati i čitati na sumerskom pomoću mnogobrojnih mimografizama⁵ klina-stoga pisma koje su, kao što smo već spomenuli, preuzeli od Sumerana.⁶

Pedagoško-leksikografsko iskustvo drevnog Akada oživjelo je u srednjem vijeku kada su mladi svećenici, polaznici katoličkih škola diljem Zapadne Europe, učili čitati i pisati na latinskom. Vokabular latinskoga jezika, koji je, premda nestao kao materinski jezik, još stoljećima održavao svoje postojanje u funkciji vjerske i učene komunikacije, učenici srednjovjekovnih vjerskih škola usvajali su uz pomoć takozvanih *vocabularia*, najčešće dvojezičnih, tematski ustrojenih popisa riječi ili *vocabula*, ponajprije s latinskim kao polazišnim jezikom, a potom, u duhu nacionalnoga individualizma, koji narodnim jezikom postupno prevladava latinistički univerzalizam, i brojna interlingvalna djela s usporednim popisima vokabulara dvaju ili više vernakulara. Determinirani praktičnim potrebama za obrazovanjem, ti su popisi obuhvaćali širok raspon konvencionaliziranih tema počevši od Boga, neba i anđela te meteora, planeta i zvijezda, preko čovjeka i dijelova čovječjeg tijela, njegovih zanimanja i bolesti, hrane i odjeće, do životinja, ptica, riba, drveća i bilja, godišnjih doba, boja i dragog kamenja. Takav je, na primjer, Æelfricov⁷ latinsko-anglosaski *vocabula-*

⁴ McArthur 1986:33, vidi prilog 1.

⁵ Općenito uzevši, mimologija kao oponašanje svega može se podijeliti na mimofoniju (oponašanje pomoću zvukova glasa) i mimografiju (oponašanje pomoću pisma); Genette 1985.

⁶ O dvojezičnim protorječnicima: McArthur 1986:32–33.

⁷ Iako također poznat po raznim proznim djelima i svome pedagoškom radu, Æelfric (oko 955. – oko 1010.), anglosaski crkveni učenjak iz mjesta Eynsham blizu Oxforda,

rium iz 11. stoljeća koji eksplicitno spominje petnaest značenjskih skupina, iako ih u stvari ima čak trideset.⁸ Dakako, osim rječničkoga materijala Aelfricov je popis implicitno sadržavao i svjetonazor vremena u kojem je nastao, to jest srednjovjekovni kršćanski pogled na svijet. Općenito se može reći da se za trajanja tradicije *vocabularia* (i *vulgaria*), otprilike od srednjeg vijeka (već od 8. stoljeća nadalje)⁹ do kraja 17. stoljeća, izbor i raspored tema mijenjao u skladu s dominantnim teološkim, filozofskim i prirodoslovnim paradigmama pojedine epohe. Shodno tomu, za razliku od srednjovjekovnih vokabularija koji počinju od Boga, nebesa, anđela, planeta, sunca i mjeseca, renesansna *vocabularia* (i *vulgaria*) obično započinje s popisom riječi koje se odnose na dijelove čovječjeg tijela. Primjerice, u englesko-latinskom rječniku Johna Withalsa *A Shorte Dictionarie for Yonge Begynners* iz 1553. godine natuknice su raspoređene prema klasičnoj ideji o četiri elementa, pri čemu su svi sadržaji vezani uz čovjeka i njegove djelatnosti dani na kraju, u okviru elementa *vatra*.¹⁰ Nasuprot tomu, u rječniku Jamesa Howella *Lexicon Tetraglotton* iz 1660. godine čovjek je mjerilo svih stvari, a natuknice vezane uz dijelove čovječjeg tijela nalaze se na početku knjige.¹¹ Važno je također naglasiti da su prvi vokabulariji bili relativno nesređeni i fragmentarni te da su se često svodili samo na paralelne popise manjeg broja tematski razvrstanih riječi¹², najčešće dvaju jezika, uglavnom bez eksplicitno izraženih naslova tematskih područja. Međutim, težnja k sastavljanju što iscrpnijih i sustavnijih klasifikacija *omne scibile* s vremenom se pretvorila u dominantnu praksu, koja je proizvela i prve (proto)tezaurusne priručnike. Kao posljedica težnje za iscrpnošću u nekim se leksikografskim proizvodima u funkciji lema odnosno odgovarajućeg prijevodnog ekvivalenta pojavljuju deskriptivni izrazi, na primjer *The corner of the eye towards the nose* ili *The space betwene the browes, intercillium*, u već spomenutu četverojezičniku Jamesa Howella. Može se reći da u takvim slučajevima težnja za iscrpnim opisom stvarnosti izvan jezika nadilazi puko iznalaženje prijevodnih ekvivalenata. Poslije u vokabularijima (od 15. stoljeća nadalje) općenito nailazimo na istančanije podjele, primjerice na razliku između domaćih i divljih životinja, riječnih i morskih riba i drugo. Također se postupno uvode i neki drugi postupci, na primjer korištenje ilustrativnih sentenci radi kontekstualiziranja popisa riječi, koje se javlja početkom 16. stoljeća, kad nastaju i

stekao je najveći ugled upravo kao autor *vocabulariuma*, dvojezične gramatike i konverzacijskog priručnika za mlade crkvene novake.

⁸ Starnes–Noyes 1946:198.

⁹ Hüllen 1999.

¹⁰ Hüllen 1994:109, vidi prilog 2.

¹¹ Hüllen 1994:113–114, vidi prilog 3.

¹² Poglavitito o Bogu, dijelovima tijela, bolestima, rodbinskim odnosima i drugo.

prve *vulgaria*.¹³ Primjerice, u *Vulgariji* Roberta Whittintona iz 1520. godine riječi koje je trebalo naučiti bile su inkorporirane u rečenice odnosno širi kontekst svoje upotrebe. Rečenice su, dakako, bile podijeljene prema uvriježenim tematskim područjima. Evo kako je izgledala tipična *natuknica* iz Whittintonova djela koja obrađuje rodbinske odnose:

Exempla de affinitate

My masters fader in lawe wyll be here to daye.
Socer heri vel hero affuturus est, vel aderit hodie.
This is my broders moder in lawe.
Haec est socrus fratris vel fratri.
She is daughter in lawe to myn uncle.
Illa est genera patru vel patruo.¹⁴

Pedagoško-leksikografska tradicija *vocabularia* i *vulgaria* dosegla je vrhunac u djelima moravskog teologa i pedagoga Jana Amosa Komenskog, poznatijeg pod imenom Comenius. Naime, premda su svi elementi koje nalazimo u djelu *Janua linguarum reserata* iz 1633. ili pak u slikovnom rječniku *Orbis sensualium pictus* iz 1657. godine – konvencionalizirane teme prema kojima su se riječi razvrstavale u grupe, širok raspon tema s implikacijom univerzalnosti, upotreba rečenica radi kontekstualiziranja popisa riječi, dvostupačno ustrojstvo teksta s narodnim jezikom (vernakularom) u prvom stupcu – postojali i prije, nijedno drugo djelo nije u sebi objedinilo spomenute elemente na način na koji je to učinio Komenský.¹⁵ S druge strane, neki su se postupci Komenskoga zadržali u leksikografskoj praksi sve do danas.

Konačno, nakon izuma tiska u drugoj polovici 15. stoljeća počeli su se pojavljivati dvojezični i višejezični tezaurusni priručnici-pomagala za putnike, također proizašli iz pedagoško-leksikografske tradicije *vocabularia* i *vulgaria*. Bili su to mali leksikografski proizvodi namijenjeni putnicima, koji su sadržavali tematski organizirane popise riječi. U skladu s osnovnom namjenom takvih proizvoda, raspon tema nije bio velik te je obuhvaćao područja od praktične važnosti za ljude putujućih zanimanja, na primjer trgovce koji su željeli naučiti odnosno razumjeti nužni vokabular govornika drugih jezika s kojima su trgovali i u čije su zemlje putovali. Posebno je zanimljivo da su različite teme ponekad bile označene različitim bojama, na primjer *jela* i *pića* crvenom, *odjeća* plavom, *brojevi* žutom i drugo. Unutar tematski organiziranog sadržaja nerijetko su sadržavali abecedni popis navedenih riječi. Konačno, prvi tiskani rječnik bio je upravo tezaurus za putnike, odnosno dvojezični, tematski organiziran venetsko-njemački rječnik od 56 stranica, objavljen 1477. godine u Ve-

¹³ Naime, iz srednjovjekovne rukopisne tradicije *vocabularia* proizašla je renesansna *vulgaria*, koja je obično sadržavala samo obične, svakodnevne teme.

¹⁴ Starnes–Noyes 1946:202.

¹⁵ Starnes–Noyes 1946:208.

neciji pod naslovom *Introito e porta*.¹⁶ U razdoblju od 1477. do 1522. godine rječnik je doživio čak 24 izdanja, među kojima su neka uključivala četiri, pet odnosno sedam ili osam jezika. *Nomenclator omnium rerum propria nomina variis linguis explicata* Hadrijana Junija (Hadrianus Junius, odnosno Adriaen de Jongh), izdan 1567. godine u Antwerpenu, bio je također višejezični tezaurus, to jest zbirka latinskih pojmova, poredanih po skupinama ljudskog znanja i protumačenih različitim jezicima: njemačkim, nizozemskim, francuskim, talijanskim, engleskim, španjolskim, danskim i grčkim. *Nomenclator* je poslužio kao uzor mnogim tezaurusno (tematski) organiziranim višejezičnim rječnicima 16. i 17. stoljeća, te kao podloga u sastavljanju prvoga tezaurusno organiziranog priručnika hrvatskoga jezika, Patačićeva trojezičnog *Dikcionara po najvaljanijem redu stvari i građe na različite klase podijeljenom*, koji je nastao u 18. stoljeću.¹⁷ No krenimo redom.

U skladu s dosad rečenim, jedan od prvih leksikografskih proizvoda u povijesti leksikografije na hrvatskom jeziku ili na dijalektima koji se pripisuju hrvatskim dijalektima bio je dvojezični hrvatsko-latinski tematski organiziran *vocabularium*, nastao sredinom 16. stoljeća¹⁸ kao dopuna latinskoj knjizi *De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianorum* hrvatskog humanista Bartola Đurđevića (Jurjevića, poznata i pod imenom Georgievicz) »de Mala Mlaka«. Pod naslovom *Vocabula Sclavonica* spomenuti je rječnik sadržavao 52 riječi i frazema podijeljenih u pet glava.¹⁹

<i>Nebesa</i> lat. <i>Coelestia</i>	zemlja
Bog	kamen
nebo	drivo
sunce	voda
misec	vino
svitlost	pšenica
zvizda	kruh
dan	hleb
noć	meso
tamnost	sir
vedro	mleko
lito	maslo
zima	vol
	konj
<i>Zemaljska imena</i> lat. <i>Terrena</i>	ovca
čovik (u izvorniku je Clouik)	vuk
žena	pas

¹⁶ Marelllo 1990:1088.

¹⁷ O podudarnom rasporedu građe i načinu njezine obrade u dva, dvije stotine godina udaljena tematska rječnika, vidi Jonke 1949.

¹⁸ U Antwerpenu 1544. godine; to je posebno važno uzmemo li u obzir činjenicu da »[p]rvi radovi na leksikografiji kod nas počinju u doba humanizma i renesanse«, Putanec 1992:5.

¹⁹ Ovdje nabrajamo samo hrvatske riječi, dok se izvorni hrvatsko-latinski tekst nalazi u prilogu 4.

<i>Plodovi</i>	lat.	
<i>Fructuum</i>		(Verbalni izričaji)
stablo		daj mi isti
sad		donesi ovamo
vinograd		neka stoi
grozdje		ustai gori
jabuka		sedi doli
hruška		hodi u red
smokva		čekai malo
orah		
		<i>Odjeća lat. Nomina vestimentorum</i>
		suknja
		kotulja
		klobuk
		pas

Samom je rječniku prethodio kratak dijalog na hrvatskom s interlinearnim latinskim prijevodom. Pošto je knjiga *De afflictione...* prevedena na francuski, nizozemski i engleski, hrvatsko-latinski rječnik transformirao se u niz interlingvalnih rječnika: hrvatsko-francuski, hrvatsko-nizozemski i hrvatsko-engleski rječnik. Latinski dio spomenutog dijaloga također je bio preveden na tri jezika.²¹ Zanimljivo je napomenuti da je Đurđević i drugim svojim izdanjima i djelima pridodao spomenuti konverzacijski priručnik s rječnikom. Naime, budući da je proveo trinaest godina u turskom zarobljeništvu, Đurđević je u svojim knjigama upotrebljavao nemalen broj orijentalizama pa je prilaganjem primjera iz hrvatskoga želio ukazati na temeljne razlike između hrvatskog i turskog jezika.

Može se reći da se sve do pojave Patačićeva *Dikcionara*²² hrvatski primjeri tematske leksikografije javljaju uglavnom nesamostalno, kao aneksni leksikografski oblici, to jest kao dodaci nekom drugom djelu, obično gramatici. Spomenimo, između ostalih, hrvatsko-latinski vokabular u dodatku gramatici Tome Babića (*Prima Grammaticae Institutio Pro Tyronibus Illyricis accomodata a patre F. Thoma Babych*, Venecija 1745.) ili pak pojmovno tematiziran hrvatsko-talijanski rječnik iz Appendinijeve gramatike (*Grammatica della lingua Illirica*, Dubrovnik 1828). Za razliku od netom spomenuta (i starijega) Đurđevićeva vokabulara, ti su rječnici znatno opširniji i izgrađeniji. Štoviše, svaki od njih već predstavlja pravu riznicu ili *teaurus* leksika hrvatskoga jezika u određenom razdoblju njegova razvoja. Tako hrvatsko-latinski vokabular na kraju Babićeve gramatike daje ukupno 1086, a Appendinijev hrvatsko-talijanski vokabular 617 tematski raspoređenih riječi. Premda se međusobno razlikuju s

²⁰ Jembrih 1994:214.

²¹ Filipović 1986:67.

²² Iako nastao u 18. stoljeću, rukopis Patačićeva rječnika, pohranjen u knjižnici kaločke nadbiskupije, dakle izvan područja hrvatskog jezika, bio je do sredine 19. stoljeća malo poznat u hrvatskoj kulturnoj povijesti.

obzirom na mjesto i vrijeme nastanka, među dvama rječnicima postoji izrazito naglašena sličnost, koja se očituje u sličnom izboru i rasporedu građe odnosno zajedničkim temama koje obrađuju, što, između ostalog, svjedoči o kontinuitetu tradicije iz koje su proizašli. Naime, usporedimo li njihove popise kategorija odnosno makronatuknica, uočit ćemo mnoge podudarnosti, unatoč tome što Babić ponekad obrađuje u dva ili više poglavlja ono što Appendini uključuje u jedno i obratno te što je Babićev korpus općenito bogatiji:

Babić (1745)	Appendini (1828)
1 Najprije Stvari Božanstvene (18)	10 ²³ Della Terra (31)
2 Od ljudi (31)	10 Dell'acqua (36)
3 Stvari crkvene (28)	9 Dell'aria (13)
4 Stvari svete (12)	Dell fuoco (5)
5 Oblasti svjetovne (55)	1,3,4 Dei nomi delle cose divine (43)
6 Od ljudi i žena (24)	5 Dei nomi della potestà Laica (26)
7 Od rodstva (60)	6,7 Dei nomi appartenenti all'uomo (62)
8 Dijelovi tijela (144)	8 Dei nomi appartenenti all'anima (9)
9 Od svijeta, neba, mjeseci i dana (109)	8 Dei nomi appartenenti al corpo (91)
10 Od zemlje, stijena, voda i mjesta (39)	9 Dei nomi del mondo, ciclo, tempo (34)
11 Od živina (65)	10 Dei nomi della terra e delle pietre (22)
12 Od živina letećih (36)	11 Dei nomi degli animali (45)
13 Od stabla i voćaka (44)	12 Dei nomi dei volatili (35)
14 Od plodova zemlje (26)	13 Del nome degli alberi (49)
15 Od zelja (35)	14 Dei nomi delle biade (17)
16 Od prebivališta (55)	15 Dei nomi d'ortaggio (17)
17 Od trpezarije (31)	16 Dei nomi spettanti all'abitazione (15)
	20 Dei nomi appartenenti alle cose di cucina (14)
	17,18,20 Dei nomi relativi al pranzo, ed alla cena (13)
18 Od izbina (41)	18 Dei nomi dei cibi (10)
19 Od pića	19 Dei nomi delle bevande (5)
20 Kuća (52)	16 Dei nomi spettanti alle cose per vestirsi (14)
21 Od kraljevstva (52)	Dei nomi spettanti alle cose per navigare (11)
22 Imena od gradova (112)	
—	—

Konačno, braneći tematsko ustrojstvo odnosno podjelu građe po unutrašnjoj povezanosti pojmova koja, kao što smo vidjeli, nije predstavljala zaseban leksikografski žanr u starijoj hrvatskoj literarno-leksikografskoj praksi (niti prerasla u njega), Patačić je tvrdio *da obični rječnici daju različitu nepovezanu građu, koja zbog toga lako pobjegne iz pamćenja, dok je on, u namjeri da za hrvatski srednjoškolski naraštaj stvori poučnu knjigu u kojoj bi se nalazila najnužnija*

²³ Broj ukazuje na odgovarajuće tematsko područje u Babićevu rječniku.

znanja iz tako različitih područja kao što su bogoslovlje, geografija, medicina, gospodarstvo, tehnika, umjetnost i drugo, *znanje podijelio po sadržaju i zapravo ga na taj način povezao u čvrste jedinice, koje će obogatiti znanje čitaoca na lak način.*²⁴ Ističući, dakle, u prvi plan obrazovnu vrijednost tematske organizacije, Patačić je podijelio svoj *Dikcionar* na četiri velika dijela. *Pars prima* sadrži sve gradivo kojim je, po autorovu mišljenju, trebao ovladati ondašnji školovan čovjek: to su znanja o Bogu, Nebu, elementima i čovjeku. *Pars secunda* govori o službama i častima, zaštiti svetinja i vojništvu, odnosno o onim stvarima koje se tiču čovječjeg života, kako ga pravilno voditi i kako ga čuvati. *Pars tertia* obuhvaća znanja iz gospodarstva. *Pars quarta* popisuje znanja iz tehničkog svijeta. Ti su se dijelovi dalje dijelili u poglavlja (*capita*) odnosno paragrafe. Tako se, primjerice, *Pars secunda* dijeli na petnaest poglavlja:

- Poglavlje 1. Časti i svete dužnosti
- Poglavlje 2. O svetoj odjeći
- Poglavlje 3. Crkveni predmeti, mjesta i pokućstvo; također i neke druge stvari koje se tiču bogoštovlja ili slavljenja
blagdana
- Poglavlje 4. Pogreb
- Poglavlje 5. Službe i časti političke
- Poglavlje 6. Službe i časti gradske, osobito u starom Rimu
- Poglavlje 7. Ženidba
- Poglavlje 8. O srodstvima (rod po krvi) i svojstama (rod po ženidbi)
- Poglavlje 9. Pogrda i vrijedno kazne
- Poglavlje 10. Kazne za počinjene zločine
- Poglavlje 11. Tlaka (besplatne i prisilne službe)
- Poglavlje 12. Različite igre
- Poglavlje 13. Knjižnica i pismenost
- Poglavlje 14. Vojništvo
- Poglavlje 15. Glazba²⁵

Radi preglednosti i praktične upotrebe na kraju knjige nalazila su se dva indeksa: latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski. Premda je, kao što je bilo rečeno, na mnogim mjestima Patačićeva *Dikcionara* prisutna znatna ovisnost o spomenutom Junijevu tekstu, zahvaljujući dodatnim opširnim tumačenjima, navođenju novih pojmova i ilustracija (kojih u Junija nema), te velikim naporima oko utvrđivanja hrvatskih prijevodnih ekvivalenata, *Dikcionar* je zaokruženiji, s više teksta nego rječnički kratak *Nomenclator*. To, prije svega, proizlazi iz već istaknute namjere Patačićeva djela u kojem će »naći za sebe pouke i ljeniji i marljiviji mladić: ljenijem će možda dostajati, ako na brzu ruku pročita samo hrvatska i latinska značenja (tako je koncipiran *Nomenclator*), dok će marljiviji

²⁴ Jonke 1949:92.

²⁵ Dok Jonke daje popis pojedinih poglavlja prema Patačićevu kazalu, dakle na latinskom jeziku, ovdje je tekst preveden na hrvatski.

čitati i bilješke, u kojima su navedeni pojedini autori i njihova djela, što opet može poslužiti kao vodič u podrobniji studij²⁶

Općenito možemo reći da se najveći doprinos kratko opisane pedagoško-leksikografske tradicije, poglavito *vocabularia* i *vulgaria*, sastojao u uočavanju didaktičke vrijednosti tematskog ustroja leksičke građe i njegovoj praktičnoj primjeni u učenju, poglavito stranih jezika. Naime, počevši od drevnog Akada preko antičkih, srednjovjekovnih i modernih enciklopedijskih nastojanja, od tradicije *vocabularia* i *vulgaria*, do slikovnih rječnika i suvremenih tezaurusa za učenje, u svih je leksikografskih pomagala proizašlih iz pedagoško-leksikografske tradicije izrazito prisutna obrazovna vrijednost leksikografskoga znanja. O tome svjedoče i eksplicitno iskazane namjere samih sastavljača izložene u predgovorima spomenutih leksikografskih pomagala. Među ostalim, Tomo Babić na početku spominjanog tematski ustrojenog rječnika: *OUDE PISEM MNOGA IMMENA, Neka diča uče Vocabule*.

Literatura

- Filipović, Rudolf. 1986. The Beginnings of Lexicography in Croatia. U knj. Hartmann (ur.).
- Genette, Gérard. 1985. *Mimologije / Put u Kratiliju*. Prevela Nada Vajs. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske, 405 str. (BiblioTeka)
- Hartmann, R.R.K. (ed.) 1986. *The History of Lexicography*. Edited by R.R.K. Hartmann. Amsterdam (...) : John Benjamins Publishing. (Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science, Series III – Studies in the History of the Language Sciences, Vol. 40)
- Hüllen, Werner. 1986. Von Kopf bis Fuss. Das Vokabular zur Bezeichnung des menlichen Körpers in zwei onomasiologischen Wörterbüchern des 16. und 17. Jahrhunderts. U knj. *The World in a List of Words*. [Ed. by Werner Hüllen]. Tübingen : Max Niemeyer Verlag. 105–122.
- Hüllen, Werner. 1999. *English Dictionaries, 800–1700. The Tradition*. Oxford University Press. 544 str.
- Jembrih, Alojz. 1994. Bartol Jurjević (Đurđević), prvi hrvatski pisac konverzacijskih priručnika i rječnika, *Gazophylacium* 3–4, 203–234.
- Jonke, Ljudevit. 1949. »Dikcionar« Adama Patačića. *Rad JAZU* 275, 71–175.
- Marello, Carla. 1990. The Thesaurus. U knj. *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexicographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie*. Edited by F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand, L. Zgusta. Vol. 2. Berlin : Walter de Gruyter. 1083–94.
- McArthur, Tom. 1986a. *Worlds of Reference*. Cambridge : Cambridge University Press. 230 str.
- McArthur, Tom. 1986b. Thematic Lexicography. U knj. Hartmann (ur.) 1986, 157–166.

²⁶ Jonke 1949:91.

- McArthur, Tom. 1994. Reference Materials and Their Formats. U knj. *The World in a List of Words*, ed. by Werner Hülsen. Tübingen : Max Niemeyer Verlag. 1–16.
- Putanec, Valentin. 1992. *Priručnik za proučavanje povijesti leksikografije*. Zagreb. Umnoženo kao rukopis.
- Schwarzwald, Jürgen. 1980. Bartol Đurđević, Bibliografija izdanja 1544–1686, *Croatica bibliografije*, 27, Zagreb; u dodatku su objavljeni Đurđevićevi tekstovi: *Knjižica doista vrijedna da je kršćanin pročita iznosi građu o Turcima ukratko; Kako su me zarobili i odveli u Tursku* u prijevodu na hrvatski jezik [preveo Mate Križman].
- Starnes, Dewit T., G.T. Noyes. 1946. *The English Dictionary from Cawdrey to Johnson, 1604–1755*. Chapel Hill : The University of North Carolina Press.

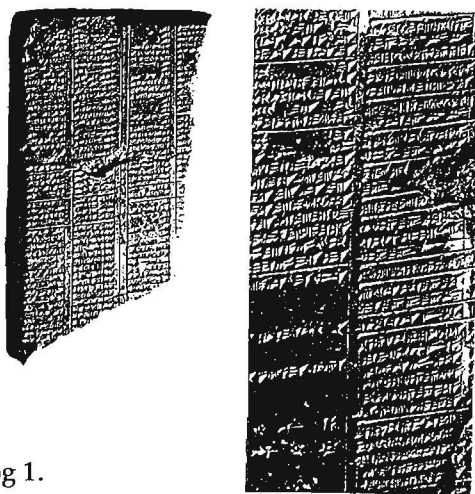
From the history of multilingual thesauruses

Summary

Multilingual, thematically organized thesauruses derive from the pedagogically focussed lexicographical tradition of *vocabularia* (and Renaissance *vulgaria*). Reviving the practices of the Mesopotamian scribal schools, this tradition dates from the Middle Ages, when aspiring young priests attending Catholic schools throughout Europe would learn to read and write in Latin most often with the aid of bilingual, thematically organized word lists, or *vocabula*, with Latin words in the left-hand column. While the earliest vocabularies were relatively disorganized and fragmentary, with time the tendency to devise classifications of an all-encompassing range of interconnected concepts gradually became the dominant practice, and eventually led to the production of the first (proto-)thesauruses.

Ključne riječi: tematska leksikografija, tezaurus, *vocabularia* i *vulgaria*

Key words: thematic lexicography, thesaurus, *vocabularia* and *vulgaria*

Prilog 1.

Universe (8)

Ather, The xii. signes, The vii. planets, The iiiii. partes of the yere, The iiiii. elements

Air (8)

The ayer, The iiiii. partes of the worlde, Birdes, Of bees, flies, and other

Water (7)

The water, The sea, Fisschers of the sea, A ship with other water vessels

Earth (28)

The earth with that belongeth to it, The feeld and land abroade in the countrey. with that belongeth, Bestes that labour, Heardes men haywardes, sheaperdes. with such othcr.as kepe cattell, The names of comes, with that pertaineth, Trees with that pertaineth to them, The vyne yarde with that belongeth, Of herbes

Crafts (28)

The miller: baker: and brewer, with other vitelers (7), A smith with his forge (3), The clothe maker (9), A golde smythe (4), The shoemaker with his shoppe and instrumentes (2), A barber, A water bearer

Housing (27)

Howsinge for the houseband man with that belongeth(3), A towne with that pertaineth, The vplandishe village (2), Houses of office, A boultynge house (4), A pantrie with bread and instrumentes (11), A haule, A bed chambre with the aparell (5)

City (22)

A Citee. with that pertaineth to a citee, Housyng as in a towne or citee (6), The place where market is kepte (4), The stewes. with baudes, harlottes, and theues, Places for correction, and for execucion (3), A ruler in the prouince. with his subiectes. officers and that pertaineth (6), The churche yarde

Church (6)

The ministers, Diuine service (2), Plaiynge with instrumentes (3)

Family (2)

The names of kyndrede (2)

Man (12)

The partes of the body, Uncleanesse of the body, Uncleaness of the soule, Aeges, Of sicknesse, Battaile (2), Medicus & Chirurgus (3), The fiue wittes (2)

Anatomy

1 Anatomy

Activities of gentlemen

2 horsemanship, 3 hunting, nicht numeriert: beasts, 4 falconry, 5 soldiery, 6 seafaring, nicht numeriert: navigation

Christian world

7 orders of knighthood, 8 religious orders, 9 ecclesiastical dignities, 10 different opinions

Houses and their surroundings

11 buildings, 12 household stuff, 13 library, 14 kitchen, 15 garden, 16 herbs, 17 grain

Meals

18 drinks, 19 flesh(=meat), nicht numeriert: tame beasts, 20 poultry

Qualifications of persons

21 age, 22 reproachful characteristics, 23 diseases, 24 consanguinity

Clothes

25 cloth, nicht numeriert: colours, 26 jewels, nicht numeriert: metals and minerals

Pastime

27 music, 28 sports, 29 journeys, 30 husbandry, 31 fencing, 32 fortification, nicht numeriert: odours, 33 apparel for men, 34 apparel for women, 35 hawking, 36 fishing, 37 spices, 38 orchard, 39 singing of birds

Weights and measures

40 weights and measures

Nature,

41 trees, 42 insects

Table and meat

43 table and meat

Arms

44 arms

Names

45 names of men, 46 names of women

Heraldry

47 heraldry

Chemistry

48 terms of chemistry

City

49 tradesmen and artificers, 50 citizens, trades, 51 mechanical trades, tools

Universe

52 universe

Prilog 3.

DIALOGVS SALVTATIONVM,
 Interrogationum, ac responsio-
 num Linguae Sclauon.

Salut. Pomozi bogh gospodaru.
 Adiuuet deus patrone.
 Bene uenisti amice
 Inter. Ieli ouay prauí puth v Kalipolice
 Estne hec recta uia in Calipolimē
 Resp. Ni brate zabludiošši daleko.
 Non frater deuiasti longe.
 Inter. Od koielši zemlie kazuimi.
 Ex quae regione indica mi.
 Resp. Od Vlaske zemlielšam od Benetak.
 Ex Italarum regione sum ex Ventia.
 Inter. Vkast mi puth prauí takoti boga.
 Ostende mi iter rectum propter deum.
 Resp. Hodi slamnom nebošše ništar.
 Veni mecum ne timeas quicquā.
 Inter. Ieda kole glasse imas kazuimi.
 Si quid noui habes indica mi.
 Resp. Ne takomi vire da znam pouidalbih tš.
 Non ad meam fidem si scirem indicarem tibi.

VALEDICTIO ET GRA-
 tiarum actio eorum.

Ostai z bogom brate onie grad kamo gres
 Mane cum Deo frater illa est ciuitas quo pergis
 Resp. poi z bogom i bogh te zdravo noššo.
 i cum deo et deus te incolumen ferat.
 Hualu ti imam i dobrati nošš bila.
 Gratia tibi habeo et fausta tibi nox sit

VOCABVLA SCLAVONICA.

	Cœlestia.	vol	bos
Bogh	Deus	keny	equus
nebo	cælum	ourza	ouis
fsuntze	sol	vuk	lupus
millez	luna	pass	canis
fuitfošt	lunen	Fructuum.	
zuizda	stella	stablo	arbor
dan	dies	šlad	fructus
nots	nox	vinograd	uincta
tamnost	tenebre	grozdie	uue
vedro	serenum	iabuka	pomum
lito	estas	hruska	pirum
zima	hyems	šimokua	ficus
	Terrena.	orah	nux
Clouik	homo	daymi yšti da mi come	
sena	mulier	piti bibere (dere	
zemlya	terra	doneššouamo portā	
kamen	lapis	neka štoi maneat (huc	
driuo	lignum	vštai gori	furge
voda	aqua	šedi doli	sede
vino	uinum	hodi vred	ueni cito
psenicza	triticum	ššekai malo	expecta
kruh	panis	Noša uestimentošš.	
hleš	etiam panis	ššuknia	tunica
mello	carnes	koššulya	camisā
ššir	cafcus	klobuk	beretā
mleko	lac	pass	cinctura
maššo	butyrum	postoli	calciamenta.